

THE PUBLICATIONS OF THE MEMBERS OF THE IMPERIAL SOCIETY OF AGRICULTURE OF SOUTHERN RUSSIA IN DEFENCE OF THE ECONOMIC INTERESTS OF THE DNIEPER UKRAINE IN THE 1830'S – 1840'S

Taras Honcharuk

DSc (History), Professor
Odesa I. I. Mechnikov National
University
2, Dvoryanska Str., Odesa, 65082,
Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0119-0227>
E-mail: tarasiy2004@ukr.net

Citation: Honcharuk, T. (2021) The publications of the members of the Imperial Society of Agriculture of Southern Russia in defence of the economic interests of the Dnieper Ukraine in the 1830's – 1840's. *Chornomors'ka mynuvshyna*, vol. 16, pp. 24 – 32.

Submitted: 19.12.2021

Annotation

The article focuses on the analysis of the publications of members of the Imperial Society of Agriculture of Southern Russia (with the center in Odesa) and related figures, published on the pages of the “Listki” and later of the “Notes” of the Society and the newspaper “Odesskiy vestnik” in 1830`s – 1840's. It was noted that the authors of these publications belonged to various economic courses from conservative to moderately liberal. It was also pointed out the circulations among the members of the Society the ideas of “physiocrats”, which they themselves understood as a recognition of the priority of agriculture, over all other human activities. The publications whose authors insisted on the necessity for immediate government measures to improve transport connections, especially the deployment of railways and improved the river transport vital to the development of agricultural exports were examined by author. The arguments of the members of the Society in their polemics with the authors of the St. Petersburg “Zemledelcheskaya gazeta”, who unjustifiably criticized the traditional forms of Ukrainian economy and accused the Ukrainian peasants of natural “laziness”, were interpreted too. In addition the author of the research analyzed the publications of the members of the Society, who supported the free trade course. It was concluded that, regardless of the general economic views, the members of the Society mostly grouped around the protection of economic interests of Ukrainian lands.

Key words: agricultural society, physiocrats, free traders.

ПУБЛІКАЦІЇ НА ЗАХИСТ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ НАДДНІПРЯНЩИНИ ДІЯЧІВ ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІВДЕННОЇ РОСІЇ 1830-х – 1840-х рр.

Тарас Гончарук

Доктор історичних наук,
професор
Одеський національний
університет
імені І. І. Мечникова
Вул. Дворянська, 2, м. Одеса,
65082, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0119-0227>
E-mail: tarasiy2004@ukr.net

Анотація

В статті аналізуються публікації членів Товариства сільського господарства Південної Росії (засновано в Одесі 1828 р.) та пов'язаних з цим товариством діячів, і розміщувалися на сторінках “Листков” та пізніше “Записок” вказаного товариства та газети “Одесский вестник” у 1830-х – 1840-х рр. Зазначається, що автори вказаних публікацій належали до різних економічних течій від консервативних до помірковано ліберальних. Вказується на поширення серед діячів товариства ідей “фізіократів”, що ними самими розумілися, як визнання

Цитування: Гончарук Т.
Публікації на захист економічних
інтересів Наддніпрянщини діячів
Товариства сільського
господарства Південної Росії 1830-
1840-х рр. *Чорноморська
минушина*: записки Відділу
історії козацтва на півдні України:
зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія.
Одеса: ФОП Бондаренко М.О.,
2021. Вип. 16. С. 24 – 32.

Отримано: 19.12.2021 р.

пріоритету сільського господарства, як визнання пріоритету сільського господарства, над усіма іншими заняттями людини. Розглядаються публікації автори яких наполягали на необхідності негайних заходів уряду щодо покращення транспортних сполучень, передусім, запровадження залізниць та покращення річкових перевезень необхідних для розвитку сільськогосподарського експорту. Розглядаються аргументи членів товариства в їхній полеміці з авторами петербурзької “Земледельческой газети”, що піддавали необґрунтованій критиці традиційні форми українського господарювання та звинувачували українських селян у природній “ліні”. Проаналізовано публікації членів товариства фритредерського спрямування. Робиться

висновок, що незалежно від загальних економічних поглядів діячі вказаного товариства здебільшого гуртувалися навколо захисту економічних інтересів українських земель.

Ключові слова: сільськогосподарське товариство, фізіократи, фритредери.

Історія створеного в Одесі 1828 р. Товариства сільського господарства Південної Росії – першого товариства такого спрямування в Україні, що мало успішну діяльність привертало увагу дослідників від ХІХ ст. [14]. Притому зверталася увага не лише на діяльність товариства, але й на висловлювані на сторінках “Листків”, а потім “Записок” ТСПП міркування щодо різних проблем тогочасного українського економічного життя. Першим це зробив український історик Михайло Бачинський у своїй ґрунтовній статті 1828 р. [2]. Трагічна доля М. Бачинського (він був розстріляний 1837 р.) [1] завадила йому продовжити дослідження у вказаному напрямку, які можуть бути досить цінними та цікавими з наукової точки зору. В тому й на такий аспект як захист діячами товариства економічних інтересів українських земель. Чому і буде присвячено пропоновану статтю.

М. Бачинський звертав увагу на поширення серед діячів товариства ідей “фізіократів” (“фізіократія” з грець. “панування природи”) – послідовників Франсуа Кенне. У той час ці ідеї здебільшого розуміли, як визнання першості сільськогосподарської праці над всіма іншими людськими заняттями. Зокрема, Олександр Стурдза в статті на сторінках “Листків” ТСПП 1834 р. твердив, що існують “...три головні джерела Народного багатства, тобто доходи від землі, від капіталу грошового і від праці фізичної та розумової”, і на його думку, “ці три джерела добробуту явно зливаються в землеробському способі життя...” [20, с. 159]. М. Бачинський, аналізуючи погляди вищезгаданого члена-засновника ТСПП, підсумовував: “Стурдза фізіократ і палкий прихильник Сюлі і Генріха ІV... З усіх галузей народного господарства Стурдза найвище ставить землеробство, бо воно, по-перше, користується послугами таких наук, як Механіка, Хімія, Астрономія, Фізика має для людства освітнє значення; по-друге, наслідки рільничої праці не залежать од “людських примх і моди”, як у “мануфактурах”, а “від вищих причин”, тому рільництво має виховальне значення... отже “благодетельное начальство» мусить регулювати народні заняття в такий спосіб, щоб перевага в державі була завжди за сільським господарством” [2, с. 11 – 12]. Загалом не надто прогресивні, м’яко кажучи, погляди О. Стурдзи тим не менш мали привести його та його однодумців до ідей необхідності підтримки передусім землеробської, а саме української, частини імперії.

В дусі ідей “фізіократів” в тодішньому їх розумінні, діячі товариства відстоювали ідеї розвитку нових галузей сільського господарства краю, задля збільшення його ролі Наддніпрянщини (в тогочасних публікаціях “півдня” Росії, “Південної Росії” та ін.) в товарообміні на загальноімперському ринку. Зокрема, це стосувалося поширення шовковиці. Швейцарський консул І. Демоль (один з членів-засновників ТСПП [3, с. 18]), зокрема, звертав уваги на перспективи продукції місцевого садівництва, стверджуючи, що “в Росії лише південні області можуть виробляти фрукти в досталь та за низькими цінами”, – твердив з цього приводу І. Демоль [7, с. 56]. Анонімний автор нарисів історії чорноморсько-азовських торгів на сторінках «Записок» ТСПП

звертав увагу на те, що тимчасовий застій в українському хлібному експорті внаслідок неврожайів 1833 – 1834 рр. “було частково винагороджено розвитком інших галузей сільської та господарської промисловості в Південній Росії, що поступово вводять до відпускну торгівлі нові предмети й обіцяють їй блискуче майбутнє” [9, с. 77]. Говорячи про результати торгівлі 1846 р., І. Демоль звертав увагу на, як йому здавалося, “втішні міркування для майбутнього землеробства Південної Росії” [16, с. 8], через те, що розвиток залізниць та річкового пароплавства в Європі вже дозволяв вигідно постачати імпортоване українське зерно з портів до внутрішніх районів Франції та Німеччини, які до того його не споживали. Проте, порівнюючи ситуацію із транспортуванням того ж зерна в українських теренах з місця виробництва до експортних портів І. Демоль приходив до сумних висновків: “за постачання хліба з Гавру до Туру, що складає 480 верст відстані сплачують по 7 франків за чверть, майже ту ж ціну, яку ми сплачуємо нещасним чумакам за доставку пшениці з Балти до Одеси” [16, с. 9]. “Залишається лише побажати, щоб добре продумана система залізниць в нашому краї надала нам можливість прискорити постачання наших сільських виробів на Одеський ринок, щоб вповні відповідати розвиткові Європейської торгівлі” [16, с. 9], – писав І. Демоль, нижче зазначаючи: “Як би піднеслася Одеса в очах усієї Європи, якщо б ми могли б не мати складнощів у постачанні до нашого порту тих запасів, що розташовані лише за кільканадцять верст від нього” [16, с. 9]. В кінці іншої статті того ж року І. Демоль благав про залізницю вже просто з якимось неймовірним натхненням [8] (цю цитату навів у своїй статті і М. Бачинський): “... На жаль, побажання І. Демоля почали певною мірою реалізовуватися лише через двадцять років після цитованої статі, що мало фатальні наслідки для позицій українського збіжжя на європейських ринках”.

Військовий та статистик М. Герсеванов (член ТСПП від 1849 р.) слідом за І. Демолем вказував на дорожнечу перевезень збіжжя до портів. Щодо тих з поміщиків, кому вдалося з вигодою довести зерно до Одеси, він з сумом зазначає: “Число таких щасливців є невеликим; а більшість поміщиків, не зважаючи на усі зусилля та на поради п. Демоля, насолоджуються високими цінами лише у мріях своїх. А ті, котрі подалі від портових міст й не мріють про них” [4, с. 74]. Значні сподівання для покращення ситуації М. Герсеванов вбачав у поширенні річкового пароплавства. “У відповідь на прохання місцевого начальства та власників, – писав він, – Уряд з великими витратами влаштував пароплавство на Дністрі, Дунаї, Дону, Азовському морі. Будемо сподіватися, що нарешті він заведе пароплавство на Дніпрі, річці, набагато важливішою для внутрішньої торгівлі Росії, ніж усі три названі річки разом узяті. Особливо важливою є лінія сполучень Одеси з Херсоном, де ходять 700 каботажних суден.... Влаштування пароплавів для буксирування суден, принесло б величезну користь не одного Новоросійського краю, але й для усього величезного басейну Дніпра з Прип’яттю, Десною та іншими судноплавними річками найбільш плідного краю Росії” [4, с. 74–75]. Отже, для М. Герсеванова, так само, як для інших членів ТСПП, важливими були не лише інтереси південноукраїнського краю, але й всієї Наддніпряни.

Попри цензурні обмеження між авторами й виданнями миколаївської доби подекуди спалахували досить гострі дискусії щодо економічних питань (наприклад, у 1830-х рр. між “Одесским вестником” та столичною “Коммерческой газетой” щодо одеського порто-франко). Подібна дискусія мала місце на межі 1830-х та 1840-х рр. між дописувачем петербурзької “Земледельческой газеты” (далі – ЗГ) Раковичем та поміщиком І. Плещеевим (членом ТСПП від 1847 р. [3, с. 39]), в якій опосередковано взяли участь й інші автори. Розглядаючи статті Раковича та Плещеева, М. Бачинський зазначає: “вважаємо ці обидві статті за дуже цікаві, бо ... в них до економічних міркувань домішано “національний момент”, чого ми даремно б шукали в інших тогочасних дослідників...” [2, с. 15–16]. Ракович констатує, “що країна населена Малоросіянами при багатстві природи, являє собою зразок бідності й необлаштованого стану мешканців”, вбачав причину того у лінії та інших негативних рисах національного характеру українців й традиційних формах їхнього господарювання (використання волів, а не коней й т.п.) [19]. Сучасна дослідниця Т. Литвинова, детально аналізуючи статтю Раковича, зауважує, “що намальований ним [Раковичем] образ малоросійського селянина, деякі негативні риси якого безпечність, безтурботність, любов до бідності, звичка перекладати власні господарські потреби на важку землю, погоду, інші обставини... був таким чином пущений у широкий обіг і “пішов гуляти”

по літературі” [11, с. 196]. У розлогій відповіді Раковичу на сторінках “Записок” ТСППР 1841 р. І. Плещеев зауваживши, що Ракович вочевидь не був знайомий з господарством півдня України (“Ракович, здається, зовсім не був в Новоросійському краї, а якщо й був, то не як уважний спостерігач, а як людина, яка мандрує з такою швидкістю, що в очах в неї всі предмети миготять як на паротязі” [17, с. 32]) через, що і зробив чимало помилок. І. Плещеев заперечував тезу Раковича про бідність південноукраїнських земель. Він дивувався, якщо цей край бідний, то чому з центрально-російських земель до нього масово приходять робітники, а з іноземних країн чисельні торговельні судна (“Бідність та не облаштованість краю не може змусити робочих людей з інших губерній приходити туди за кілька сотень верст для харчування та заробітку, а тим більш приваблювати до себе з різних частин світу іноземні кораблі; та й навіщо до жебраків приходити?” [17, с. 26]) І. Плещеев вказував на колосальні надлишки продовольства в краї, що дозволяло прогудувати щорічно 200 тис. росіян, які приходили сюди на заробітки, заперечував, що українці ледаці «за деякими виключеннями, як і у Великоросії не всі там працелюбні», визнаючи: “Щоправда Малоросіяни подекуди схильні до безтурботного життя, але цю схильність вони отримали не від бідності, а від достатку, який впливає таким чином на кожного” [17, с. 26 – 27]. І. Плещеев відстоював переваги українських волових плугів. “Малоросійський воловий плуг не лише не призводить до розладу [господарства] й бідності, але навпаки збагачує землероба”, – стверджував І. Плещеев, ілюструючи свою думку прикладами та підрахунками. І. Плещеев заперечував тезу Раковича, що селяни-росіяни, переселившись в українські землі продовжували обробляти землю російською сохою й кіньми та мали доходи більше ніж від обробітку землі воловими плугами. Навпаки, за І. Плещеевим більшість переселенців у край переходили на українські способи господарювання. В південноукраїнському краї: “Великоросіяни, Малоросіяни, Волохи та Молдавани при плужному рільництві всі ...живуть у достатку, одягаються пристойно, живуть у Малоросійських хатах, що зветься мазанками, акуратно і чисто, їдять розкішно, платять податі порівняно з іншими губерніями досить ретельно й на заробітки не уходять” [17, с. 29]. І. Плещеев вказував на колосальні успіхи торгівлі краю, зокрема про експорт зерна через порти, вивіз до Центральної Росії та закордон вовни (про яких «забув» вказати Ракович), велике значення чумацького промислу, який Ракович оцінив як зубожілий (“Запитується, тепер: хто ж звозить до портів десятки мільйонів пудів пшениці, сало, вовну та залізо і хто постачає з Дінця корабельний важкий ліс до приморських міст?” запитував, між іншим, І. Плещеев наводячи багато інших прикладів «важких» перевезень в краї, що їх здійснювали на волах чумаки та інші візники [17, с. 30]). Особливість українців жити сім’ями окремо він визнавав трохи шкідливою, але вважав національною особливістю (“слабкістю”) українців. Окрім того вважав, що “Малоросіяни навряд-чи в цьому випадку не беруть приклад від вищого та освіченого класу людей” [17, с. 31], які теж жили окремо, й що “Малоросіяни, через вроджену гордість, бажають бути головою власного сімейства” [17, с. 32], а простори та заможність їхньої країни це їм дозволяли. Загалом Плещеев вважав, що Ракович явно діяв за принципом: “помічаємо в очах у Малоросіян маленький сучок, а в себе й цілої колоди не бачимо” [17, с. 32].

Дописувачів ЗГ ґрунтовні аргументи І. Плещеева не переконали. Слідом за Раковичем зі схожими міркуваннями щодо українців виступили й інші дописувачі ЗГ. Так південноукраїнський поміщик генерал Масвський доводив не вигідність чумацьких перевезень й твердив, що лише звичка та відсутність кмітливості не дозволяють чумакам перейти з волів на коней (“Що прив’язує чумака до цього сумнозвісного перевезення? Вигода?... Ні! Звичка і як вони говорять готова зброя. Чи не доводить це машинальність розуму, що не здатний узгодитися з власними своїми розрахунками”). Оскільки поширення в Україні волів могло розглядатися як перешкода тодішнім планам уряду щодо поширення в імперії конярства (справа на той час стратегічна) й автори СГ просто ізгалялися висловлюючи: “Малоросіяни ледаці, як і помічники їхні – воли”, твердив звинувачуючи українців (“хохлів”) Х. Фон-Бок також у любові до пияцтва та марнотрацтві [23]. “Що можна сказати про малоросійського селянина. Ця людина народжена при волах, виросла на волах, характер повільності отримала від волів й терпіння її воляче. ...Малоросіянин має вагому причину не любити коня; тут цю тварину до того принижено породою, що майже неможливо назвати її конем”. – твердив,

І. Леонов, вказуючи й на деякі економічні підстави “нелюбові малоросійських селян до коня”, які на його думку уряд міг би усунути [10].

У свою чергу, члени ТСПР у публікаціях на сторінках своїх “Записок” продовжували вказувати на переваги традиційних українських рис сільського господарювання, подекуди, висловлюючи своєрідне “економічне українофільство”. Так В. Шостак (член ТСПР з 1849 р. [3, с. 47]) до своїх публікацій традиційно включав висловлювання українською мовою, як від свого імені (підкреслюючи свою приналежність до українців [24, с.193]), так і від імені “мужиків з околиць Одеси” (підкреслюючи приналежність до українців місцевого населення) [25, с. 270]. П. Морозов (член ТСПР з 1829 р. [3, с. 36]) вказував на переваги транспортування вантажів на волах, зазначаючи: “Перевезення літнім шляхом найвигідніше здійснювати на волах. Малоросіяни займаються цими перевезеннями з великим знанням справи. Вони здійснюють далекі подорожі з малими витратами, готуючи волів північним кормом, обідаючи та ночуючи на свіжому повітрі” [15, с. 208 – 209]. Рекламуючи новий плуг для південноукраїнських степів, що пізніше отримав назву “новоросійського” та “колоністського” діячі товариства навіть у назві публікації підкреслювали, що це лише удосконалення німцями старого українського плугу (заміна дерев’яних деталей на залізні) [22]. Вищезгаданий М. Герсеванов, аналізуючи економічний стан Таврійської губернії, передусім звертав увагу на національні особливості господарювання німців-колоністів, українців і татар. Й знаходив ці форми цілком відповідними до умов краю. “Загалом у губернії, – зокрема, писав він, – розташування будинків в поселеннях щодо безпеки від пожеж є досить вигідним: у Малоросіян, будинок від будинку розташований завжди на великій відстані. В Німецьких колоніях розташування ще краще, бо будинки оточені садами звідусіль. У Татар дахи [будинків] здебільшого земляні і являють мало небезпеки від вогню” [5, с. 634]. М. Герсеванов, як і інші вищевказані автори, констатував погане заселення південноукраїнського краю, передусім кримської його частини. Підводячи підсумки статистики народонаселення по Таврійській губернії писав, що “вона може прокормити мешканців набагато більше. Деякі повіти: Мелітопольський, Бердянський й половина Дніпровського відрізняються надзвичайною плодючістю й можуть прогодувати населення в шість або у сім разів більше, ніж тепер. Феодосійський повід, тепер один з найбільш бідних, був у стародавні часи дуже добре заселений: весь простір від Пантикапея, теперішньої Керчі до Феодосії був вкритий безперервним рядом поселень... Тепер простір між цими містами майже порожній; деінде зустрічаються невеликі татарські аули, такі бідні, що один вигляд їхній викликає смуток. Чимало з них були залишені мешканцями у тяжкий 1833 рік й відтоді лежать у руїнах” [5, с. 638]. Причини такого становища автор вбачав у тому, що у краї більша частина мешканців складається з переселенців”, а з корінного населення “кращі та найзаможніші родини” греків та вірмен були виселені свого часу за наказом Катерини II за межі півострова, а пізніше внаслідок анексії Кримського ханства Росією “цвіт татарського населення також залишив Крим” й “залишилася у Криму найбільш бідна частина [населення], що не мала ані засобів, ані духу шукати кращої долі” [5, с. 639]. Загалом, слід зазначити, що не лише автор цитованої статті, але й чимало інших тодішніх дослідників господарства дозволяли собі набагато більш критичне ставлення до політики російської державної політики, ніж це могли собі дозволити історіографи.

При всій своїй консервативності й вірності самодержавству, навіть вищезгаданий О. Стурдза трохи захищав південноукраїнський край та його мешканців-українців від певних звинувачень з російського боку. В одному зі своїх дописів у “Записках” ТСПР він наводив переказ спору, ніби ним підслуханого між простолюдинами: російським коробейником (в тексті він зветься і “москалем”), з одного боку та двома місцевими простими українцями – юнаком і старцем – з іншого. На нашу думку, цей спір навряд чи мав місце і був скоріше вигадкою О. Стурдзи для висловлювання власних думок, за жанром нагадуючи “Розмову Великої Росії з Малоросією” С. Дівовича 1762 р., але в прозі. Коробейник в нарисі О. Стурдзи дорікав двом українцям відсутністю в їхньому краї лісів та водойм. “Ясно, що на моїй батьківщині краще ніж тут, лише трішки тісно, – твердив росіянин, – Проте є чим вдосталь хату опалити; а води ж скільки завгодно. Тут же (у Степовій Україні. – Т. Г.) вода дорожча за наш квас” [21, с. 129]. “Що ж за сторона така, прости господи, проклята”, – ремствував він на погану воду місцевих криниць [21, с. 128]. Щодо частих посух у південноукраїнському регіоні, то російський коробейник взагалі вважав їх божим

покаранням для місцевих мешканців, зазначаючи: “Вочевидь бурлацьке ваше життя-буття Господу Богу не до вподоби” [21, с. 129]. Юнак-українець у нарисі О. Стурдзи відповідає росіянину різко, на кшталт: “А хіба у вас в російській землі краще нашого? До нас від вас так і тягнуться робочі артілі” [21, с. 128]. Старий українець висловлює свої думки більш розважливо (вочевидь, саме його позиція близька до поглядів О. Стурдзи). Він робить зауваження молодому за брутальність (“Мовчи, Грисько; ти в цьому не знаєшся; робочі люди з Росії до нас приходять, бо в них землі мало, а людей вволно”), а коробейнику зауважує, що не скрізь на українських землях бракувало води та дерев, наводячи приклад Лівобережної України. “За Дніпром, каже старий українець, – здається, недалеко – лише десять миль, а там щороку хліб родить, сіно добре, млини обертаються вдень та вночі біля кожного ставка; скирти на току горою стоять; а чумаки та мужички тільки-но і поставляють пшеницю до Одеси. Валка за валкою тягнеться по шляху на волах; якби не степ, то проїзду б не було” [21, с. 129]. Причини посух в краї старий українець пояснював не божим покаранням, а браком дерев, що і спричиняв відсутність дощів). А відсутність лісів – історичними причинами. Рослинисті краю, на думку старого українця, понищили татарські орди, коли на цих землях “кочувала бусурманська вольниця та гарцювали по степу козаки”. Дякуючи за визволення краю “Царю білому” (тут явна думка О. Стурдзи), старожил, зауважував, що край залишився безлісним та безводним і єдиний вихід для нього – це висадження дерев. “Поки ми всі, від мала до велика і поміщики, і мужики, і попи, і колоністи, поки усі не почнемо дерева садити та ліси розводити – доти пуття не буде в нашому господарстві”, – казав старець [21, с. 131]. Вдаване сперечання росіянина та українців на сторінках статті О. Стурдзи закінчувалося, звичайно, порозумінням (в традиціях того ж “Діалогу Великоросії та Малоросії” С. Дивовича). Російський коробейник розчулився й погодився з аргументами українського старожила, додавши: “Давно тягаюсь з різним товаром вашими степами, а не чув від вашого брата таких путніх розмов” (тут знов був явний натяк на нібито дурість українців) [21, с. 132].

Переказавши вдаваний діалог простолюдинів, О. Стурдза вже від себе в кінці статті наголошував на необхідності владання коштів у лісівництво краю. Звертаючись до місцевого поміщництва він писав: “Одеса, Бердянськ, Таганрог, Ізмаїл надають нам деякий надлишок. Замість дурних забаганок та примх розкоші, розпочнемо щорічно застосовувати усіяку зайву копійку на висадження дерев, на збільшення садів та лісових розплідників ...” [21, с. 133]. Він також для збереження лісів розглядав можливості видобутку та постачання з Донбасу вугілля для опалення міст, передусім, Одеси. За тодішніх умов сухопутних перевезень, це здавалося тоді майже фантастикою. “Живописні береги Дністровські та гори чудової Оргеївської долини ще димляться, запасаючи деревинним вугіллям розкішну Одесу: проте чи надовго вистачить цих лісів?...”, – писав О. Стурдза, – Остання надія наших дітей, не кажу вже про онуків, полягає у пошуках кам’яного вугілля за Дніпром... Але сполучення, постачання з краю до краю [цього] дуже цінної речовини, величезність споживання, все це лякає увагу” [21, с. 134]. Отже, тут О. Стурдза, щоб захистити ліси від знищення заради опалення міст, погоджувався відійти від своїх “фізіократичних” поглядів та припустити започаткування в краї потужної вуглевидобувної промисловості.

Важливим аспектом захисту економічних інтересів Наддніпрянщини (так само, як і інших сільськогосподарських провінцій імперії) було фритредерство – боротьба за “вільну торгівлю”, як можливість отримувати якісні європейські промислові товари й не утримувати власним коштом виробників Московського промислового регіону. Фритредерська риторика, в тому числі і щодо митного законодавства європейських країн, була характерна для багатьох публікацій І. Демоль. “Навряд чи був би Демоль таким палким оборонцем невтручання держави в економічні справи, коли б інтереси поміщицького господарства Степової України не вимагали щонайбільшого експорту”, – зауважував щодо цього М.Бачинський [2, с. 21]. Між іншим, автори на сторінках “Записок” ТСПП вказували на позитивний вплив на розвиток чорноморсько-азовської торгівлі від запровадження в Одесі порто-франко 1819 р. [9, с. 70]. Також один з діячів товариства професор Рішельєвського ліцею П. Симонович (член ТГСГ з 1837 р. [3, с. 42]) написав чи не найбільш ґрунтовнішу газетну статтю на захист порто-франко на шпальтах ОВ вбачаючи в режимі одеського “вільного порту” засіб для залучення в край іноземних капіталів [6].

Водночас діячі товариства виступали не лише на захист одеського порто-франко. Їхнім ідеалом було запровадження “вільної торгівлі” в країні загалом. Як зазначав М. Бачинський: “щодо державної опіки над промисловістю, то люди [Степової України] [18]40-х рр. одноставно висловлювалися проти державного втручання” [2, с. 29]. Це добре ілюструвала стаття на захист фритредерства (на “захист споживачів”) в ОВ поміщика М. Маркевича (члена ТСПР з 1841 р. [3, с. 37] й автора досить прогресивних публікацій на сторінках його “Записок” [13]), що викликала відповідь від прихильника протекціонізму (“захисника виробників”) під криптонімом “П. С.”. Останній погоджувався, що не вся країна, а лише Московський промисловий регіон виграє від високих мит на ввезення промислових товарів, але вважав це цілком прийнятним (“зміцнимо спочатку серце Росії”, – твердив він.), а також дивувався чому М. Маркевич виступав за розвиток промисловості в південноукраїнському регіоні, адже така вважалася нетиповою для фритредерів-фізіократів [18]. М. Маркевич на це відповів у наступній своїй публікації, що його прихильність до розвитку місцевої промисловості базується “на системі здорового глузду” й переконаннях, що у “Південній Росії” є всі необхідні можливості для розвитку промисловості (теплий клімат, плодючий ґрунт та порти). Однак М. Маркевич пояснював “ПС”, що розвиток промисловості в краї зовсім не мав би передбачати додаткового переселення туди російського елемента, бо “Новоросія і Бессарабія” були вже заселені “вихідцями як з середини імперії, так і із Малоросії”. Завершував свою статтю М. Маркевич розлогою цитатою з І. Демолья про згубні наслідки штучної підтримки урядом промисловості “з допомогою тарифів” на шкоду природному обміну, щоб «змусити кожний народ виробляти зі значними витратами те, що він би міг отримати простим обміном» [12]. Коментуючи це, М. Бачинський писав: “...поза інтересами споживача дешевих і доброякісних товарів Маркевич не обходить справи розвитку чи занепаду російської промисловості, а його покликання на авторитет чужоземця Демолья показує, що й український поміщик байдужісінько ставився до інтересів промислової Москви, дивлячись на свою країну, як на колонію російського капіталу” [2, с. 22 – 23].

Публікації членів ТСПР дореформеного часу безперечно ще потребують подальшого вивчення. Вони є цінним джерелом для вивчення економічних поглядів представників поміщицтва та інших верст освіченого населення тогочасної Наддніпрянини. Проте можна зробити висновок, що попри значні відмінності у загальних економічних поглядах діячі товариства об’єднувалися навколо захисту економічних інтересів українського господарства, передусім, в питаннях будівництва шляхів сполучення та зовнішньоторговельної політики.

Джерела та література:

1. Бачинський А. Д. Михайло Бачинський учень Михайла Слабченка. *Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях*. Одеса, 1995. С. 105–115.
2. Бачинський М. Головні економічні течії 30-х – 40-х років ХІХ ст. на Степовій Україні. *Записки Одеського наукового при Української Академії наук товариства*. Секція соціально-історична. 1928. Ч. 3. С. 5–29.
3. Боровский М. П. Исторический обзор пятидесятилетней деятельности Императорского Общества сельского хозяйства южной России с 1828 по 1878 год. Одеса: тип. П. Францова, 1878. Приложения.
4. Герсеванов Н. Об упадке цен на хлеб. *Записки Общества сельского хозяйства Южной России (далі – ЗОСХЮР)*. 1847. С. 73–75.
5. Герсеванов Н. Статистические заметки о сельском хозяйстве Таврической губернии. *ЗОСХЮР*. 1849. № 10–12. С. 634.
6. Гончарук Т. Г. Стаття професора Рішельєвського ліцею Платона Симоновича 1833 р., як спроба вивести дискусію навколо одеського порто-франко на теоретичний рівень. *Інтелектуальна історія та духовна спадщина України ХІХ ст.*: зб. наук. пр. / відп. ред. О. А. Бачинська. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. С. 66–72.
7. Демоль И. Фруктовые сады в Тирасполе и его окрестностях. *ЗОСХЮР*. 1841. С. 50–57.
8. Известия о хлебной торговле (Статья И. Демолья). *ЗОСХЮР*. 1847. С. 69–71.
9. Исторический очерк торговли Черного и Азовского морей. *ЗОСХЮР*. 1841. С. 66–77.

10. Леонов И. Мнение об улучшении коннозаводства. *Земледельческая газета* (далі – *ЗГ*). 1844. № 25. 28 марта.
11. Литвинова Т.Ф. *Земледельческая газета» як джерело до історії соціально-економічної думки України 30-50 рр. XIX ст.* *Український історичний журнал*. 2008. С. 184 – 203.
12. Маркевич М. Ответ на «Голос в защиту производителей» (окончание). *Одесский вестник* (далі – *ОВ*). 1847. 30 августа.
13. Маркевич М. Эконом. *ЗОСХЮР*. 1847. С. 137 – 140.
14. Мезенцева І. Товариство сільського господарства Південної Росії в дослідницьких студіях дорадянського періоду. *Південь України у вітчизняній та європейській історії: матеріали III Міжнарод. наук.-практ. конф.: 15 – 16 вересня 2016 р. м. Одеса.* Одеса, 2016. С. 185 – 189.
15. Морозов П. Употребление капиталов в России. *ЗОСХЮР*. 1847. № 11. С. 208 – 209.
16. О хлебной торговле на Одесском рынке (статья И. Демоля). *ЗОСХЮР*. 1847. С. 6 – 9.
17. Плещеев И. Замечания на статью Г. Раковича, напечатанную в *З.Г.* в 1839 году, под заглавием «Исследование причин бедности и неустроенного состояния жителей Малороссийского края». *ЗОСХЮР*. 1841. С. 29 – 37.
18. П.С. Голос в защиту производителей. *ОВ*. 1847. 15 марта.
19. Ракович Исследования причин бедности и неустроенного состояния жителей Малороссийского края. *ЗГ*. 1839. 19 декабря.
20. Стурдза А. О влиянии земледельческих занятий на умственное и нравственное состояние народов. *Листки Общества сельского хозяйства Южной России*. 1834. №6. С. 159.
21. Стурдза А. Письмо Новороссийского помещика. *ЗОСХЮР*. 1844. № 2. С. 128 – 135.
22. Усовершенствованный малороссийский плуг колониста Бехтольда. *ЗОСХЮР*. 1841. С. 23.
23. Фон-Бок Х. Ответы на пояснения статьи, под заглавием «Краткий статистический очерк задонской стороны Ростовского уезда, Екатеринославской губернии». *ЗГ*. 1844. № 49. 20 июня.
24. Шостак В. Еще коса и серпы. *ЗОСХЮР*. 1847. № 10. С. 190 – 193.
25. Шостак В. Почва и ее влияние на производительность земли. *ЗОСХЮР*. 1850. № 4. С. 267 – 271.

References:

1. Bachynskiy, A. D. (1995) Mykhailo Bachynskiy uchen Mykhaila Slabchenka. *Akademik Mykhailo Yelyseiovych Slabchenko: naukova spadshchyna i zhyttievyy shliakh*. Odesa. S. 105–115. [in Ukrainian].
2. Bachynskiy, M. (1928) Holovni ekonomichni techii 30-kh – 40-kh rokiv XIX st. na Stepovii Ukraini. *Zapysky Odeskoho naukovooho pry Ukrainskoi Akademii nauk tovarystva. Sektsiia sotsialno-istorychna*. Ch. 3.S. 5 –29. [in Ukrainian].
3. Borovskiy, M.P. (1878) Istoricheskiy obzor pyatidesyatiletney deyatelnosti Imperatorskogo Obshchestva selskogo khozyaystva yuzhnoy Rossii s 1828 po 1878 god. Odesa: tip. P.Frantsova. Prilozheniya. [in Russian].
4. Gersevanov, N. (1847) Ob upadke tsen na khleb. *Zapiski Obshchestva selskogo khozyaystva Yuzhnoy Rossii* (dali – *ZOSKhYuR*). S. 73 – 75. [in Russian].
5. Gersevanov, N. (1849) Statisticheskiye zametki o selskom khozyaystve Tavricheskoy gubernii. *ZOSKhYuR*. №10 - 12. S. 634. [in Russian].
6. Honcharuk, T. H. (2017) Stattia profesora Rishelievskoho litseiu Platona Symonovycha 1833 r., yak sproba vyvesty dyskusiiu navkolo odeskoho porto-franko na teoretychnyi riven. *Intelektualna istoriia ta dukhovna spadshchyna Ukrainy XIX st.: zbirka naukovykh prats / vidp. red. O. A. Bachynska*. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova. S. 66 – 72. [in Ukrainian].

7. Demol, I. Fruktovyye sady v Tiraspole i ego okrestnostyakh. *ZOSKhYuR.* S. 50 – 57. [in Russian].
8. Izvestiya o khlebnoy trgovle (Statia I.Demolya). *ZOSKhYuR.* 1847. S. 69 – 71. [in Russian].
9. Istoricheskiy ocherk trgovli Chernogo i Azovskogo morey. *ZOSKhYuR.* 1841. S. 66-77. [in Russian].
10. Leonov, I. (1844) Mneniye ob uluchshenii konnozavodstva. *Zemledelcheskaya gazeta (dali – ZG).* № 25. 28 marta. [in Russian].
11. Lytvynova, T. F. (2008) «Zemledelcheskaia hazeta» yak dzherelo do istorii sotsialno-ekonomichnoi dumky Ukrainy 30-50 rr. XIX st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* S. 184 – 203. [in Ukrainian].
12. Markevich, M. (1847) Otvet na «Golos v zashchitu proizvoditeley» (okonchaniye). *Odesskiy vestnik (dali – OV).* 30 avgusta. [in Russian].
13. Markevich, M. (1847) Ekonom. *ZOSKhYuR.* S. 137 – 140. [in Russian].
14. Mieziatseva, I. (2016) Tovarystvo silskoho hospodarstva Pivdennoi Rosii v doslidnytskykh studiiakh doradianskoho periodu. *Pivden Ukrainy u vitchyzniani ta yevropeiskii istorii: materialy III Mizhnarod. nauk.-prakt. konf.:* 15 – 16 veresnia 2016 r. m. Odesa. Odesa. S. 185 – 189. [in Ukrainian].
15. Morozov, P. (1847) Upotrebleniye kapitalov v Rossii. *ZOSKhYuR.* №11. S. 208 – 209. [in Russian].
16. O khlebnoy trgovle na Odesskom rynke (statia I. Demolya). *ZOSKhYuR.* 1847. S. 6 – 9. [in Russian].
17. Pleshcheyev, I. (1841) Zamechaniya na statyu G.Rakovicha. napechatannuyu v Z.G. v 1839 godu. pod zaglaviyem «Issledovaniye prichin bednosti i neustroyennogo sostoyaniya zhiteley Malorossiyskogo kraya». *ZOSKhYuR.* S. 29 – 37. [in Russian].
18. P.S. (1847) Golos v zashchitu proizvoditeley. *OV.* 15 marta. [in Russian].
19. Rakovich, (1839) Issledovaniya prichin bednosti i neustroyennogo sostoyaniya zhiteley Malorossiyskogo kraya. *ZG.* 19 dekabrya. [in Russian].
20. Sturdza, A. (1834) O vliyanii zemledelcheskikh zanyatiy na umstvennoye i npravstvennoye sostoyaniye narodov. *Listki Obshchestva selskogo khozyaystva Yuzhnoy Rossii.* №6. S. 159. [in Russian].
21. Sturdza, A. (1844) Pismo Nororossiyskogo pomeshchika. *ZOSKhYuR.* № 2. S. 128 – 135.[in Russian].
22. Usovershenstvovanny malorossiyskiy plug kolonista Bekhtolda. *ZOSKhYuR.* 1841. S. 23. [in Russian].
23. Fon-Bok Kh. (1844) Otvety na poyasneniya stati. pod zaglaviyem «Kratkiy statisticheskiy ocherk zadonskoy storony Rostovskogo uyezda. Ekaterinoslavskoy gubernii». *ZG.* № 49. 20 iyunya. [in Russian].
24. Shostak V. (1847) Eshche kosa i serpy. *ZOSKhYuR.* № 10. S. 190 – 193. [in Russian].
25. Shostak V. (1850) Pochva i eye vliyaniye na proizvoditelnost zemli. *ZOSKhYuR.* №4. S. 267 – 271. [in Russian].